

# DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE HALIÇ KUZEY KİYILARININ TARİHSEL GELİŞİMİ ÜZERİNE: SÜTLÜCE, HASKÖY VE KASIMPAŞA<sup>1</sup>

Dr. Burcu ALARSLAN ULUDAŞ\*

## Özet

Osmanlı öncesinde daha çok kırsal bir alan olarak görülen Haliç'in Sütölüce, Hasköy, Kasımpaşa'yı takip ederek Azapkapı'ya ilerleyen ve Karaköy'de sonlanan kuzey kıyıları, Osmanlı döneminde fetihden itibaren değişmeye başlar. Fetihle birlikte Okmeydanı yamaçlarından Hasköy'e inen alanda kurulan hasbahçe ve çevresinde başlayan küçük yapılaşma Haliç kuzey kıyılarında yerleşimin ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Kasımpaşa Hasköy arasında Osmanlı'nın donanma merkezi olan Tersane-i Amire kurulmasıyla Kasımpaşa önemli bir imar alanı haline gelir. Tersane-i Amire'nin ve çevresinde buna bağlı yapılaşmanın çoğalması Haliç silüetinin bu bölgede değişmesine sebep olmuştur. XVIII. yüzyılda Haliç'in kuzey kıyısında Kasımpaşa, Piri Paşa, Hasköy ve Sütölüce semtleri önemli ve devamlı yerleşim merkezleri olmuştur. Sanayi alanlarının XX. yüzyılda yoğunlaşmasına bağlı olarak Haliç ve çevresinde, plansız yapılaşmayla ve gecekondulaşmayla birlikte tarihi alanlar özgün karakterlerini yitirmeye başlamıştır.

Kentin merkezinde yer alan bir sanayi alanına dönüşmüş olan Haliç; çevresel sorunlar, kaçak yapılaşma ve giderek tarihi alanların terk edilmesi sonucu değerini yitiren yoksulluk mekanları çöküntü alanları haline gelmişti. Son yirmi yıl içinde Haliç'in kuzey kıyısı ve yakın çevresindeki endüstri yapıları, eğitim, müze ve kültür amaçlı dönüşüm projeleriyle yeni

<sup>1</sup> Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk-İslam Sanatları Doktora Programı (2022) "Haliç'in Sütölüce-Azapkapı Arasındaki Kuzey Kıyı Yerleşim Bölgelerinin Tarihsel Gelişimi" başlıklı tezden üretilmiştir.

\* Bahçeşehir Üniversitesi İ.İ.S.B.B.F. Sosyoloji Bölümü ve Genel Eğitim Bölümü Öğretim.Görevlisi.

kimlikler kazanmaktadır. Sötlüce mezbahasının bir kongre merkezine dönüşmesi, Lengerhane ve Hasköy tersanelerinin müze olarak işlev kazandırılması ve şimdi Taşkızak ve Camialtı tersanelerinin “Tersane İstanbul” projesiyle gündemde olması Haliç için başka bir dönemin başladığını işaret etmektedir. Haliç’in dönüşümünü hedefleyen bütün projeler, yan yana dizilen kültür yapıları ve turizm alanlarıyla tarif ediliyor gibi görünmektedir. Ancak endüstri mirasını oluşturan yapı ve alanların tarihsel, kentsel ve mekansal ilişkileriyle taşıdıkları referanslar mutlaka kapsamlı bir mekansal okumayı ve sağlam bir tarih bilgisini de gerektirmektedir. Bu bildiride Fetihden günümüze; Haliç’te, Sötlüce’den başlayarak Hasköy ve Kasımpaşa semtlerini de içine alan ve Azapkapı’ya kadar uzanan kuzey kıyı şeridi ve çevresinin tarihsel gelişimi ele alınacaktır.

Bu çalışmada yöntem olarak, literatür ve görsel kaynak araştırması kullanılmıştır. Eski harita, fotoğraf, kartpostal ve gravürler taranmış, kapsam çerçevesinde konuyla ilgili olabilecek yazılı kaynaklar incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Haliç, Tersane, Sötlüce, Hasköy ve Kasımpaşa.

## **ON THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE NORTHERN SHORES OF THE HALIÇ IN THE PROCESS OF CHANGE AND TRANSFORMATION: KASIMPASA, HASKOY, AND SÜTLÜCE**

### **Abstract**

The northern shores of the Golden Horn, seen as a rural area before the Ottoman Empire, started to change after the conquest during the Ottoman period. The small settlement that started in Hasbahçe and its surroundings, established in the area descending from Okmeydanı slopes to Hasköy after the conquest, formed the first core of the settlement on the northern shores of the Golden Horn. One of the most important zoning areas is the Kasımpaşa region with the establishment of Tersane-i Amire, the Ottoman navy center, between Kasımpaşa and Hasköy. The increase in the construction of Tersane-i Amire and its surroundings caused the silhouette of the Golden Horn to change in this region. In the 19<sup>th</sup> century, Kasımpaşa, Piri Paşa, Hasköy and Sütlüce districts on the northern shore of the Golden Horn became important and permanent settlements. Due to the industrial areas intensified in the 20<sup>th</sup> century, historical areas began to lose their original character with slums and unplanned construction in and around the Golden Horn.

The Golden Horn, which had turned into an industrial area in the center of the city, became urban deteriorated areas because of environmental problems, illegal construction, and the abandonment of historical areas. In the last two decades, industrial structures on the northern shore of the Golden Horn and its immediate surroundings have started to function by gaining new identities with educational, museum and cultural transformation projects. The transformation of the Sütlüce slaughterhouse into a congress center, the use of Lengerhane (Anchorhouse) and Hasköy shipyards as museums, and the fact that Taşkızak and Camialtı shipyards are now on the agenda with the “Shipyard Istanbul” project indicate that another period has begun for the Golden Horn. All projects aiming at the transformation of the Golden Horn seem to describe them with cultural structures and tourism areas located side by side. However, the references that the buildings and areas that make up the industrial heritage carry with their historical, urban, and spatial relations require a comprehensive spatial reading and a

solid historical knowledge. The historical development from the Conquest to the present, of the northern coastline and its surroundings in the Golden Horn, starting from Sötlüce, including the districts of Hasköy and Kasımpaşa and extending to Azapkapı, will be discussed in this symposium proceeding.

Literature and visual source research were used as a method in the study. Printed/digital old maps, photographs, postcards and engravings and thesis, articles, books, documents, and travelogues that could be related to the subject were examined within the scope.

**Key Words:** Golden Horn, Shipyard, Sötlüce, Hasköy ve Kasımpaşa.

## GİRİŞ

Haliç'in değişimi ve dönüşümü, İstanbul'un tarihsel ve kültürel gelişimi hakkında çok önemli kesitler sunmaktadır. Haliç'in dik yamaçlara sahip olan, yazlık mesire ve bahçelerle donatılmış kuzey kıyıları; yazlık saraylar, iskeleler, askeri ve sanayi yapılarıyla güney kıyıya oranla daha geç şekillenmiştir. XIX.yüzyıla kadar yoğun olarak saltanat ailesi tarafından tercih edilen ve pek çok yapıyla donatılan bu bölge, sanayileşme ve Boğaziçi'nin tercih edilmesiyle yeşilini ve mavisini gri ve soğuk renklere bırakmıştır. Çalışmanın ana hatlarını oluşturan Kağıthane dışındaki Haliç'in kuzey kıyıları; Sütlüce, Hasköy, Kasımpaşa ve Azapkapı arasındaki yerleşim bölgelerini kapsamaktadır. (Resim 1)



**Resim 1:** Uydudan Haliç Kuzey Kıyı Yerleşim Bölgeleri (Google-Earth)

Haliç kuzey kıyı yerleşim bölgelerinde yer alan Sütlüce, Hasköy ve Kasımpaşa semtlerinde, bugünkü Beyoğlu ilçesine bağlı Sütlüce, Örnektepe, Halıcıoğlu, Piri Paşa, Fetihstepe, Keçeci Piri, Piyale Paşa, Kaptan Paşa, Camii Kebir, Kulaksız, Kadı Mehmed Efendi, Küçük Piyale, Yahya Kahya, Hacı Ahmet, İstiklal (Hacı Hüsrev) Bedrettin ile Şişhane ve Tepebaşı'na komşu Kalyoncu Kulluğu, Sururi Mehmed, Çatmalı Mescid, Evliya Çelebi ve Bostan mahalleleri bulunmaktadır. (Resim 2)

**Sütlüce;** Haliç'in kuzeydoğusunda, Haliç'in kuzeye kavis yaparak döndüğü yerde Kağıthane'ye doğru uzanan kıyı boyunca ve geride yükselen iki

tepenin yamaçlarına doğru gelişmiştir. Haliç kıyısı gerisinde yükselen tepelerle, bu tepelerden kıyıya veya Kağıthane Deresi'ne doğru inen yamaçlar ve vadilerle hareketli bir topografyaya sahiptir (H.F. Ensari Kara 1994:117).



**Resim 2.** Haliç kuzey kıyı yerleşimlerini kapsayan Beyoğlu İlçe haritasında meskun mahalleler. (kent.beyoglu.bel.tr)

Sütlüce yüzyıl başında Beyoğlu Kazası Hasköy Nahiyesi'ne bağlı bir mahalleydi (O.Ergin 2003:208). Bugünkü Sütlüce Mahallesi sınırları dışında kalan Halıcıoğlu Mahallesi ve Kağıthane Deresi'nin Haliç'e döküldüğü yere kadar olan yoğun yerleşim alanlarıyla (Örnektepe Mahallesi ve kuzeyi) Karaağaç bölgesi de Sütlüce Mahallesi sınırları içinde yer almaktaydı. 1973-1974 yılları arasında inşa edilen III. Haliç Köprüsü nedeniyle eski Bademlik Caddesi ve çevresindeki yerleşimin ortadan kalkmasıyla güneyindeki yerleşim Sütlüce Mahallesi'nden ayrılarak Halıcıoğlu Mahal-

lesi'ne katılmıştır (H.F. Ensari Kara 1994:117). Semtın batısında Haliç yer almakta ve karşısındaki kıyıda Eyüp semti bulunmaktadır.

Antik dönemde Sütlüce Drepanon Burnu olarak adı geçen Auleon ya da Aulon adıyla anılmakta olan bir vadi ve koydan oluşmaktaydı (P.Gyllius 1997:78). Evliya Çelebi'ye göre bölgenin adı Acem dilinde "Kend-i şîr", Arap dilinde "Rabta-i leben", Türkçe de "Sütlüce", Rum'da "Galata"dır. Hepsı süt anlamındadır. Bu kasabanın otunun ve havasının güzel, sütünün halis olduğu için Sütlüce dendiği rivayet olunur (Evliya Çelebi 2008: 371). Yine Evliya Çelebiye göre; imparator Konstantin asrında Eyüp'ten karşı Sütlüce'ye zincir üzere Haliç üzerine ikinci bir köprü kurulmuştur (Evliya Çelebi 2008: 29). (Resim 3)



**Resim 3:** - XIX.yüzyılda Haliç kuzey kıyı bölgelerinin topografyası. Bölgedeki akarsu ve dereler mavi renkle belirginleştirilmiştir. (Jounnin, M.J.M.- M.Jules Van Gaver; **Turquie**, Paris, Firmin Didot Freres Editeurs, 1840. İstanbul haritasından detay)

Sütlüce, XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul'un en gözde mesire ve sayfiye yerlerinden biri olmuştur. Haliç'e bakan Bademlik mevkiine doğru kademeler halinde yükselen yamaçlarda düzenlenen bahçeler zamanla köşkler ve saraylarla dolmuştur. Evliya Çelebi'ye göre Sütlüce kasabası tamamen Müslümanlardan oluşan şirin bir kasabadır. Çok sayıda tekke de vardır. Bostancıbaşı sicillerinde bahsi geçen ama günümüze ulaşamayan bir çok sivil yapı mevcuttur. Dini yapıların yanı sıra özellikle kıyı boyunda Evliya Çelebi'nin adlarını saydığı yalı, bahçe ve mesire yerleri yer almaktadır. Daha önce Defterdarzâde İbrahim Paşa bahçesi olan deniz kıyısında Karaağaç ile çevrilmiş vezir saraylarından bir yalı olan Karaağaç Yalısı,<sup>2</sup> Ebûssuûd Bahçesi, bir yalı olarak nitelendirdiği Bezirgânbaşı Bağı, meyve ve çiçekleriyle ünlü Sokollu Mehmed Paşa yapısı olduğu belirtilen İbrahim Hanzâde Yalısı, bahçesi olmayan Reis Şâmizâde Yalısı ve küçük olarak nitelendirilen Kemal Efendi Yalısı, Ali Ağa Bahçesi, Eski Yusuf Bahçesi ve Gânizâde Bahçesi bahsi geçen bahçe ve yalılarıdır (Evliya Çelebi 2008: 371-373).

İlki 1791'e tarihlenen Bostancıbaşı defterlerinde emlak-ı hümayundan olan Koca Yusuf Paşa Sarayı'nın Karaağaç Sahilsarayı ile «şalope» denilen bir tür küçük çaplı yelkenli savaş gemilerinin yapıldığı on gözlü tersane arasında yer aldığı kaydedilmiştir. Bu ifadeden, XVI. yüzyılda sahilde yer alan Ebussuud Bahçesi ile tepedeki Yusuf Efendi Bahçesinin daha sonra birleştikleri ve Ebussuud Bahçesi adının zamanla unutulduğu anlaşılmaktadır. Bostancıbaşı defterlerinde şalope tersanesinden sonra da Sokollu Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Han'ın çocuklarına geçmiş olan, "İbrahimhazadelerin çifte yalısı" kaydedilmeye devam etmektedir ki, bu da ailenin devamlılığına işaret etmektedir. (R. E. Koçu 1958: 39-90), (C. Kayra ve E. Üyepazarı 1992) Karaağaç Sahilsarayı ve Bahçesi XVIII. yüzyılda özellikle III. Ahmed döneminde (1703-1730) itibar görmüştü. Çok sayıda arşiv belgesi bu saraya yapılan göç-i hümayunları, burada ve Yusuf Efendi Bahçesinde yapılan çeşitli onarımları kaydetmektedir. Karaağaç Sahilsarayı ve Bahçesi III. Selim dönemine (1789-1807) dek padişahların sık sık buraya göç etmeleri nedeniyle oldukça bakımlıydı. Ancak III. Selim

<sup>2</sup> Evliya Çelebi 2008: 371-372. "...Sultan IV. Murad, bu bahçenin havası ve suyu hoş geldiğinden daima bu bağda içer eğlenirdi ve binlerce kayık ve peremeler ile Kağıthane'ye gezintiye giden kimseleri seyredip armağanlar dağıttırdı. Hala o İrem bağı Sultan IV. Mehmed Han'ın mülkü olup padişahlara mahsus bahçe oldu. Bostancı ustası ve hizmetçi bostancıları vardır."



buraya itibar göstermeyince sahilsaray kısa zamanda harabeye dönüşmüştür (T.Artan 1994: 439-440).

Bölgenin XIX. yüzyılın başlarına ait olan en kapsamlı ve doğruluk payı en yüksek betimlemeleri Antoine Ignace Melling'in 1819'da yayınlanmış albümündedir. Voyage Pittoresque de Constantinople et de Rives do Bosphore adıyla Paris'te yayınlanmış olan çalışma alanımızı kapsayan üç gravürden biri, Sütlüce-Karaağaç kıyılarını gösteren gravürdür.(Resim 4) Oldukça geniş bir açıdan bakarak, Karaağaç ve Sütlüce sahillerini betimleyen Melling, 1791 tarihli Bostancıbaşı sicillerinde adı geçen yapıları da izleyebilmemize olanak sağlamaktadır.

Kırkağaç mevkiinde yazlık bir saray olan Karaağaç Sarayı'nın bulunduğu bölgede tatlı suların olduğu, dereden kayıkla Haliç'e inilen kıyılarda hemen Eyüp'ün karşısında bahçelerin bulunduğunu Sütlüce'deki koydan kara çamur çıkartıldığı ve Harman denilen yerlerde yaz mevsiminin üç ayında tuğla ve kiremit yapıldığını Hovhannesyan belirtilmektedir (S. Hovhannesyan 2008: 37). XIX. yüzyıl başlarında Sütlüce sahillerinde zengin ve ünlü ailelerin yalıları görülmekte iken yüzyıl sonunda sosyal yapıda değişimler olmuştur. İmalathane, fabrika, askeri bölge ve konut işlevleri iç içe girmiştir. XX. yüzyıl başlarında yapılan Sütlüce mezbahası, semtin ekonomik ve sosyal hayatında değişime neden olmuştur.



**Resim 4 :** Karaağaç Sarayı'na Eyüp sırtlarından bakış, Antoine Ignace Melling'in 1819'da yayınlanmış albümünde yer alan gravür. (Voyage Pittoresque de Constantinople et de Rives do Bosphore, Paris

Günümüzde Piyer Loti olarak bildiğimiz Karyagdı Tekkesi yükseltisinden çekilmiş fotoğraflar ve bunların renklendirildiği kartpostallar Haliç'in kuzey yakasını seyredebildiğimiz geniş açılı panoramalar sunmaktadır. Özellikle Sütlüce'den Hasköy'e kadar olan kıyıları ve yamaçların değişimini bu fotoğraflardan izleyebiliyoruz. Özellikle 1923 yılında açılışı itibariyle Sütlüce Mezbahanesi bu bu kıyıları tanımlayan bir yapı kompleksi olarak çekilen panoramik fotoğraflarda yerini almaktadır. Piyer Loti tepelerinden farklı yıllarda çekilen fotoğraflar yakın noktalardan konum aldığı için bir arada değerlendirildiğinde bölgenin tarihsel ve işlevsel değişimini de izleme imkanı sunmaktadır. (Resim 5-6)



**Resim 5** : II. Abdülhamid Albümü'nden Eyüp'ten Sütlüce'ye bakış 1880.



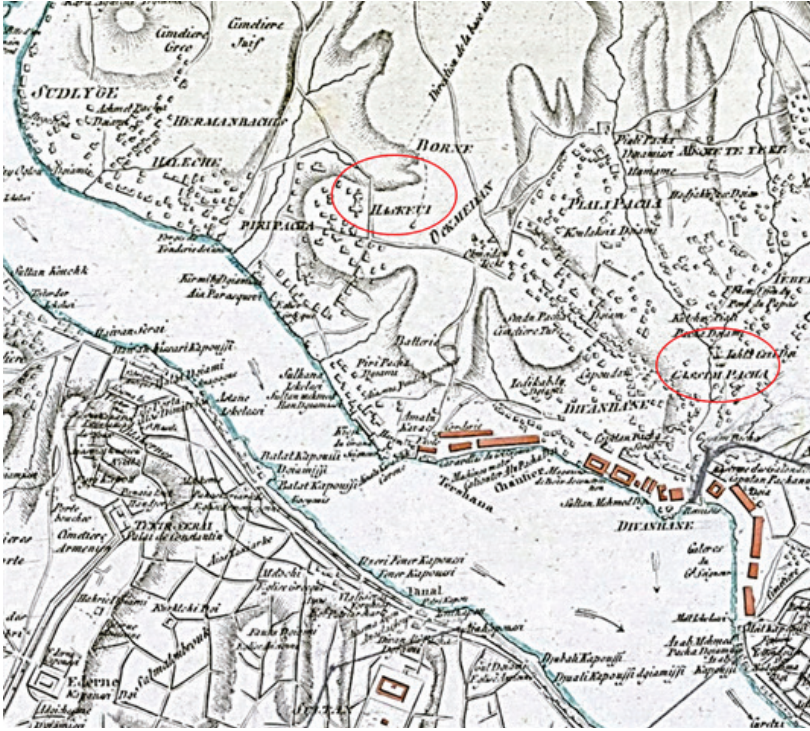
**Resim 6**: Piyer Loti'den Sütlüce'ye bakış. Burcu Alarslan Uludaş, 2012.

**Hasköy**; Kasımpaşa ve Sütlüce arasında kalan bulunmakta Beyoğlu İlçesi'nin kurulu olduğu üç tepeden biridir. Kuzey ve kuzeybatıdan çevreyolu, Sütlüce Mahallesi ve Halıcıoğlu; batıdan Haliç; güneydoğudan Camialtı Tersane Bölgesi veya Tersane (Aynalıkavak) Sarayı arazisi; doğudan Kulaksız Mahallesi, Okmeydanı ve Kasımpaşa Zindanarkası Mezarlığı semtin sınırlarını çizmektedir. Semtin asıl merkezi Piri Paşa Mahallesi'dir. Semtin üzerinde yayıldığı Fetihtepe, Keçeci Piri, Cam-i Kebir Mahalleri de Beyoğlu İlçesi'ne bağlıdır. 1934 şehir rehberinde, günümüzde ayrı ayrı

birer semt haline gelen Sütlüce ve Halıcıoğlu mahalleriyle Keçecipiri, Piri Çavuş ve Çıksalın mahallelerini kaplayan bir nahiye olduğu belirtilmektedir. (O.Ergin 2003:208). Bölgede ilk önemli yerleşim ise; Kalaycıbahçe (İlyos) Deresi çevresinde olup Bizans döneminde “Aravinthos” veya “Keramaria” (Çömləkçiler) adı ile geçen Keçecipîri Mahallesi içerisinde, Haliç sahilinde yer alan Kiremitçiler mevkiidir. (Resim 7) XX.yüzyıl başlarına kadar derenin ağzında, derenin çamuruyla yapılan seramik ve testilerin imal edildiği atölyeler ve tuğla harman yerleri mevcuttu. Evliya Çelebi bu çamurun nasıl çıkarıldığını ve işlendiğini anlatır, kırmızı renkli kiremitlerin bütün İstanbul binalarını örtmesi sebebiyle tüm kentin kıpkırmızı gözüktüğünü söyler (Evliya Çelebi 2008:373-374). Günümüzde bu dere kurutulmuş üzerinde çeşitli fabrika ve atölyeler yapılmıştır. Bu bölgede bulunan bir diğer dere de üzerinde bulunduğu mahalleyle aynı adı taşıyan Piri Paşa (Şaban) Deresi'dir. (Resim 8)



**Resim 7:** Byzantion’lu Dionysius’un tarifine göre Keras (Haliç)’ın kuzey yerleşimleri Geçmişten Günümüze Beyoğlu I. Cilt.17



**Resim 8:** Kauffer Lechevalier İstanbul Haritasından Hasköy ve Kasımpaşa Yerleşim Alanlarının Detayı, 1807.

Bizans döneminde cüzzam hastaları için birtakım cüzzamhaneler yaptırıldığı bilinmektedir. Latin işgalinden bir iki sene önce Konstantinopolis'e uğrayan bir Rus hacı, Zotikos Cüzzamhanesi'nin ve kilisesinin bir dağda bulunduğunu bildirmişti. Kaynaklardan bu cüzzamhanenin IV. yüzyıl sonlarından XI. yüzyıl sonlarına kadar hizmet verdiği anlaşılıyor. Semavi Eyice, Zotikos Cüzzamhanesi'nin Haliç'in yukarısında Hasköy'e hâkim tepede bulunduğu görüşündedir. Bizans döneminde ormanlarla kaplı olan bölgeden çıkan şifalı tatlı sular nedeniyle pek çok ayazma ve kilisenin de yapıldığı semt, imparatorların kullandığı Haliç'in önemli avcılık ve dinlenme yerlerinden biriydi (S. Eyice 1997: 267).

1147 tarihinde Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos döneminde (1081-1118) "Pikridion" adı ile anılan Hasköy bölgesi bir imparatorluk ikamet yeriydi. Avcılık ve dinlenme yeri olarak imparatorların kullandıkları bu bölgede o tarihlerde bir Yahudi yerleşiminin de bulunduğu bilin-

mektedir. Pikridion ismine ilk olarak 532 yılında Nika ayaklanmasında rastlanmaktadır. İsyandan bahsedilirken Aziz Lavrentios Manastırı'ndan ve bir saray inşa eden asilzade Aravinthos'dan (Arebindu) söz edilmektedir. Bu asilzadeden dolayı Bizans döneminde buraya "Arabant Kasabası" da denilmekteydi (S.F.Göncüoğlu 2005: 19). Bölgenin önem kazanması ise, V. yüzyıldan itibaren asilzadelerin buraya yazlık ikametgâhlarını tesis etmeleriyle başlar. Bu yüzyıllar içerisinde bölgede çokça inşa edilen manastır ve kiliselerden, VI. yüzyılda kurulan Eftihü Manastırı'nı Patrikhane kayıtlarında görmek mümkündür. İmparator Teofilos'un karısı Teodora tarafından yaptırılmış olan Hagios Panteleimon Manastırı ile de ünlü olan, Janin'e göre III. Mihael'in (842-867) avlanmaya gittiği Hasköy, ormanlarla kaplı idi. VIII. ve IX.yüzyıllar öncesinde Rum kaynaklarında "Armentareas" olarak geçen bölge daha çok Pikridion adı ile ifade edilmiştir.

II. Haçlı Seferi Komutanı Alman İmparatoru III. Konrad İstanbul'dan geçmeye karar verince I. Manuel sarayını terk ederek daha emin bir yer olduğunu düşündükleri Pikridion yani Hasköy'deki Yahudi mahallesine yerleşmiştir. Haçlıların gidişyle 1261 yılında itibaren Haliç'te yeni bir Yahudi yerleşim yeri olarak görülmeye başlanan Kasımpaşa (Pegai) daha çok Yahudi mezarlığı olarak kullanılmıştır. Buradaki Yahudi mezarlığı da III. Murad döneminde (1574-1595) 23 Ekim 1583 tarihli bir irade ile Hasköy Çıksalın'a taşınmıştır. XVI. yüzyıl başından itibaren Hasköy Karayim Yahudilerinin merkezi olmuştur. 1524-1525'te bir Karayim olan Yosef Rabi-zi, kendi mahallesinde bir çeşme yaptırmış ve bunun bakımını sağlamak üzere bir vakıf kurmuştur. Bu burada yaşayan Yahudilerin semtle kurduğu bağı göstermektedir (N. Gülerüz 1994: 407). Evliya, Hasköy'ü anlatırken bir hamamı ve bir Müslüman mahallesi olduğunu buna karşılık 11 Yahudi mahallesi olduğunu belirtir. Buradaki Yahudilerin Valide Sultan Camii'nin yapıldığı yerde çıkan yangın sonrası buraya sürüldüklerini<sup>3</sup> burada baştan başa dükkanlar yaptıklarını yazar ve şu bilgiyi verir: "Hasköy'de 20 cemaat Yahudi fazlalaşıp hepsi 11000 Yahudi oldu" derler. Sanki bu Selânik şehridir, yahut Arabistan'da Safet şehridir, onlar gibi Yahudilerle doludur.

<sup>3</sup> 1597'de Karayim Yahudilerinin arsası üzerine III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın himayesinde Yeni Cami yapılmaya başlanmış ve arsanın kira bedeli olarak her yıl cemaate hazine-i hümayundan özel bir merasimle belli bir ücret ödenmiştir (S. Şişman 1971.92-93). Daha sonra istimlak için o mahalde bulunan Karayların kendilerine, vergiden muaf olmak üzere Hasköy'de kırk hanelik bir mahalle tahsis edilmiştir.

7 kiliseleri, 12 sinagog ve hahamları vardır...” (Evliya Çelebi 2008: 375) Seyyah Samuel Bar David 1642 tarihinde İstanbul’u ziyaret etmiş Balat ve Hasköy’de Karayimlerin bulunduğunu yazmıştır.<sup>4</sup>

1715 ve 1756 İstanbul yangınlarından sonra birçok aile Hasköy’e göçmüş; Hasköy’de çıkan büyük Hasköy yangını olarak bilinen 1804 yangınında 500 ev, 150 dükkan ve 11 de sinagog yanmıştır. Yahudilerin XIX. yy’da yerleşim bölgesi genellikle Balat ve Hasköy ağırlıklı olarak devam etmiştir. IX. yüzyıldan itibaren Hasköy; İstanbul’daki Yahudiliğin merkezi haline de gelmişti. Hasköy’ün nüfusu ile ilgili olarak Ludwig August Franke, 1859’da yılında, Hasköy’de 4000 Yahudi, Pîripaşa’da 1500 Yahudi olduğunu söyler. XIX. yüzyıl ortalarında Hasköy’de aşağı yukarı 25.000 Yahudi nüfusu barındığı iddia edilmektedir. (Okşan Svastics 2011:42) Özellikle tüccar ve zanaatkar olan İstanbul Karayimleri, XX. yüzyılın başlarında daha çok Hasköy’de toplanmış, ancak zamanla yangınlar, salgın hastalıklar nedeniyle Beyoğlu, Nişantaşı, Kadıköy, Bostancı, Fenerbahçe, Çiftehavuzlar gibi semtlere dağılmıştır. (D. Arık 2015: 173)

Hasköy’de görsel ve yazılı kaynaklarda sıklıkla bahsi geçen en önemli yapılaşma Tersane (Aynalıkavak) Sarayı’dır. Haliç’te bugün Taşkızak Tersanesi’nin bulunduğu mevkiide Hasköy-Okmeydanı-Kasımpaşa semtleriyle kıyı şeridi arasında kalan arazide yer almaktaydı. Günümüzde, tam teşekküllü özgün konumuyla değil, ancak XIX. yüzyılda yenilenerek günümüze kalabilen küçük bir kasırla hatırlanan yapı, özellikle XVII. yüzyıl Haliç’inde gelişen, aynı yüzyılın yazınsal kaynaklarına da yansıyan bugün kaybolmuş bir yaşam tarzının da tanığı olarak yok olmuştur. Yineleyeceğimiz gibi saray kompleksinden günümüze kalan, hatırlanmasını sağlayan tek yapı, bugün bulunduğu bölgeye adını veren Aynalıkavak Kasrı’dır (B. Uludaş 2007: 319). Hasköy’de Fatih döneminde başlayan yerleşim, bölgenin diğer semtlerle ilişkisinin çok canlı olmasını sağlamıştır. Hasköy’de Kasımpaşa-Sütlüce yolu üzerinde bulunduğu, tarihî belgelere ve eserlere göre tespit edilen, sarayın adını almasına sebep olan “Tersane Bahçesi”nin bulunduğu alan, ilk olarak Fatih Sultan Mehmed tarafından imar ve iskân edilmiştir. (Evliya Çelebi 2008: 375-376)<sup>5</sup>.

<sup>4</sup> <https://www.estanbul.com/t4503-halic-yahudileri-ve-sinagoglari/>

<sup>5</sup> “..Nice avlulular, hamamlar, köşkler, çeşitli odalar ve sofalar, havuz ve şadırvanlar ile mamur hale getirilmiştir. Satranç nakışı dikilmiş 12.000 servi ağacı kokusundan insanın

Evliya Çelebi'ye göre, Fatih İstanbul'u aldıktan sonra çadırını buraya kurmuş, gaza malını Müslüman gazilere taksim etmiştir (Evliya Çelebi 2008: 74-75)<sup>6</sup>. Okmeydanı ve Kasımpaşa sırtlarına doğru büyüyen bu bağ ve koru adını yanbaşındaki tersaneden almıştır. Fatih'in hocası Akşemseddin'in ilk zafer hutbesini burada vermesi ve burayı kendine sürekli oturma mekânı seçmesi bu bölgenin önemini artırmıştır. Atış ve biniş talimlerinin yapıldığı Okmeydanı'nın bu mevkiye yakın oluşu Hasköy'ün önemi artıran nedenler arasındadır. Deniz yoluyla kolay ve güvenilir ulaşımın sağladığı imkânlar sayesinde Topkapı Sarayı ile kurulabilen rahat iletişim ve diğer nedenler Hasbahçe içinde Tersane Sarayı'nın gelişmesinde önemli rol oynamış, bölgeyi canlı tutmuştur. Karşı kıyıdaki Eyüp Sultan Türbesi'nin varlığı karşı kıyıdaki yazlık saray ve Hasköy'ün sıklıkla ziyaret edilmesine de neden olmuştur. Evliya Çelebi pek çok özelliği nedeniyle Haliç'te cazibe merkezi haline gelen Hasköy'de Tersane Hasbahçesi'nde sultanlara has kayıkhaneler olduğunu belirtmektedir. Kırılancık kayıklarla buraya gelen sultan ve devlet ricalinin, buradaki has ahırlarda bulunan atlara binerek Okmeydanı'nda cirit ve çevgan oynattırdıklarını da eklemektedir (Evliya Çelebi 2008: 376). (Resim 9-10).

---

dimâğı kokulanıp binlerce çeşit çeşit meyve ağaçları, çınar, salkım söğüt, şimşir ve fıstık çamları ile bu bağ süslenip sanki cennet bahçelerinden bir bahçe olmuştur. .... Sayısız güzel sesli kuşların ve bülbüllerin ötüşü insanın ruhuna gıda verir.Meyvelerinden sulu şeftalisi ve kayısısı ünlüdür”

- 6 “..Sonra Sultan Mehmed Han Tersane Bahçesi'ne gelip üç gün üç gece bütün Müslüman gazilere ziyafetler verip bizzat kendileri hizmet edip çeşnicibaşı gibi kemerinde peştamal ile bütün gazilere ekmek, tuz, yemek gerek dahi ne gerek diye beyaz ekmek dağıtıp yemekten sonra işbaşında olan bilginlerin ellerine ibrik ile su döktü. Üç gün üç gece ziyafetlerden sonra bütün askerlerin ağaları, katipleri ve üç padişah defterdarı bir araya gelip daha önce denizden alınan Fransa kralının yirmi gemi dolusu hesapsız mallarını Tersane Bahçesi'nde dağlar gibi küme küme yığdılar. İstanbul içre 7.000 manastır ve saraylardan alınan ganimet mallarını Tersane Bağı'nın yüksek ağaçlarının tepesine kadar yığıp defter ile ilk defa İslam ordusu içinde hizmet eden hekim, gözcü, cerrah, ölü yıkayıcısı ve mezar kazıcılara verdiler. Gaza malının dağıtılmasının ertesi günü sabahleyin Sultan Mehmed haremnden çıkıp Akşemseddin ile Tersane Bağı'na müşerref oldular.”



**Resim 9** : Polonyalı Heinrich Hendiofski'nin yaptığı sanılan 1580/1590 tarihli Galatayı gösteren gravürden detay. Osterreichische Nationalbibliothek, Cod. 8626 (Babinger'den) Tersane Sarayı, hasbahçe ve Hasköy.



**Resim 10:** Gravürle aynı açıdan Aynalıkavak Kasrı ve kıyıları, Burcu Alarслан Uludaş 2008.

Turfanda sebzelerle iyi cinsten limon, turunç, ağaç kavunu, nar, üzüm, şeftali ve kayısı gibi meyvaların yetiştirildiği, Çelebi'yi çok etkileyen Tersane Bahçesi'ndeki yerleşmenin Fatih dönemiyle ilgili bölümü karanlıktır. Ancak Tersane Sarayı bitişiğinde, Fatih'in adamlarından Handan Ağa'nın yaptırdığı mescit III. Ahmed ve III. Selim onarımlarıyla hâlâ ayakta. (H. Ayvansarayî 2001 II:144) Hasbahçe içindeki yapılaşma, Tersane Sarayı'nın yapılışına kadar pek çok kez yer değiştirmiş, I. Selim döneminde tersane-nin genişletilmesiyle burada da yenilikler yapılmış, I. Süleyman (Kanunî) döneminde yeniden düzenlenmiştir. Hadika'da Kanunî zamanında, Fatihin



yaptırdığı mescidin üç tarafının “ihâta edilerek” burada bir “saray-ı âli” ve tersanede bir divanhane kurulduğu yazılıdır (H. Ayvansarayî 2001 II:13). Burada bir Cirit Kasrı ve havuzların yanında ise bir başka kasır vardı. III. Mehmed döneminde hasbahçe basit bir onarım geçirmiştir.<sup>7</sup>

Tersane Hasbahçesi’nde yapımı belgenebilen ilk kasır, I. Ahmed dönemine (1603-1617) tarihlenmektedir. Kasrın yapımından önce, 1612’de I. Ahmed Hasbahçe’de bulunan bazı yapıları tamir ettirmiştir.<sup>8</sup> Hasbahçe’nin tarihsel süreci içinde oluşan yapılaşma, I. Ahmed döneminde hız kazanmış, eklentilerle genişleyerek Tersane Sarayı’nın oluşumunu hazırlamıştır. Na’imâ Tarihi’nde kasrın yapımıyla ilgili bir kayda rastlanmaktadır (Naima 2007:651). Bu kayda göre, I. Ahmed 1613 yılı sonlarında Edirne’den gönderdiği bir hatt-ı hümayûn ile İstanbul’a döneceği bir yıl içerisinde, çok sevdiği Tersane Bahçesi’nde ilaveleriyle birlikte büyük bir köşk yapılmasını emretmiştir<sup>9</sup>. Çünkü padişah buraya sıkça gelerek gizlice Eyüp Sultan Türbesi’ni ziyarete gitmektedir. Sultan İbrahim döneminde sarayın haremî yüksek duvarlarla Haliç’e kapatılmıştı. Bu duvarlar Sultan İbrahim tarafından 1647’de yıktırılmış ve harem denize açılarak daha geniş bir panorama elde edilmiş, bir sahil sarayı yapılar topluluğunun ilk adımları hızla atılmıştır. I. Ahmed’in emriyle yapımını Kaptan-ı Derya Halil Paşa’nın üstlendiği saray, Sultan İbrahim’den sonra bakımsız kalmış, ondan sonra tahta çıkan IV. Mehmed döneminde (1648-1687) tekrar gündeme gelmiştir. 1677 Mart ayında haremden başlayan ve yayılan yangın kasrın kullanımına bir süre ara verilmesine neden olmuştur. Silâhtar Fındıklılı Mehmed Ağa yangını söndürmek için bostancılar zümresinin hazır bulunduğunu belirtir (M. Erdoğan 1958: 162). IV. Mehmed, bu çok sevdiği sarayı ayakta kalan bölümleriyle birlikte iki sene içinde onartmış ve tekrar kullanıma açmayı başarmıştır. (Resim 11)

<sup>7</sup> BOA, MAD No:5530 s.102-103 ‘te, 1010/1601 tarihinde yapılan tamiratta kullanılan çubuk, tuğla, çivi, gibi malzemeden , neccar ve amele ücretlerinden bahsedilerek 6521 akçe ödendiği yazılıyor.

<sup>8</sup> BOA, MAD No:3780 s.75’te asma çardağın ve eski kasrın onarıldığı ve 1950 akçe harcandığı yazmakta fakat onarılan kasrın adı veya ne olduğu hakkında bilgi verilmemektedir.

<sup>9</sup> BOA, MAD, No:3780, s.169. 1022-1613 harc-ı hassa defterlerinde kasr-ı hümayunun inşasında kullanılan birkaç malzeme belirtilmiştir.



**Resim 11:** Tersane Sarayı, Has Oda Kasrı'nı gösteren 1685 tarihli Gazneli Mahmud Mecmuası'ndaki minyatür (IÜK- T.5461/25b)

XVIII. yüzyıl başlangıcında zamanla Haliç'in farklı bölgelerine kayan ilgi Kağıthane'de odaklaşırken, Tersane Sarayı veya bir diğer adıyla Aynalıkavak Sarayı o güne kadar kazandığı itibarını da korumaya devam etmiştir. Var olan yapılarını koruduğu gibi, saray en hareketli dönemini bu zamanda yaşamıştır. 1726'da saraya yapılan eklerle hasbahçenin diğerleri arasında farklı bir yer kazandığını söyleyebiliriz.

III. Ahmed döneminde, 1722-1729 yılları arasında vakanüvislik yapan müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık da yapmış olan Küçükçelebizade Asım (1685-1760) da özellikle bu döneme damgasını vuran 1719 yılındaki III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğününden bahsetmiş; şölenlere mekan olan Hasköy, Okmeydanı ve Tersane bölgesi konu olmuştur. Müellif, düğün sonrasında Tersane Sarayı'na bazı eklemeler yaptırılarak sarayın genişlettiğinden bahsederek, hasbahçenin önemi ne değinmiştir. (N. Öztürk ve M. Yıldız 2013: 160; M. Cezar 1998: 52) III. Ahmed, Hasköy tarafında bir köşk ile enderun ağaları için ayrı binalar yapılmasını emretmiştir. Asım Efendi olayı naklederken, hasbahçenin havasının çok güzel olduğunu ve diğer hasbahçeler arasında yüzük taşı gibi kıymetli olduğunu haber vermektedir (Çelebizade Asım 1282:427-428). III. Ahmed'in şehzadeleri ile sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim

Paşa'nın oğlu ve yüzlerce yoksul çocuğun Okmeydanı'nda sünnet edilişi ve düğün için düzenlenen şenlikler bu saraydan, deniz kenarındaki divanhaneli daire-i hümayun'dan izlenmiştir. Bu döneme ışık tutan Seyyid Vehbi'nin Surnâmesi'nde bu düğün töreni ve şenlikler en ince ayrıntılarıyla betimlenmiştir. (Resim 12-13)



**Resim 12 :** Vehbî Surnâmesi, Nakkaş İbrahim'in minyatürlerinde Has Oda Kasrı ve Balıkhane Köşkü TSMK 3594- 117A



**Resim 13:** Nakkaş İbrahim'in III. Ahmed'in saraya gelişini, tersaneyi ve sarayı betimlediği minyatür. TSMK A 3594, 76B-77A.

III. Ahmed'den sonra, saray padişahların ilgisinden elli yıl kadar uzak kalmıştır. I.Abdülhamid döneminde (1774-1789) saray, dönemin sadrazamı Koca Yusuf Paşa tarafından esaslı bir onarımdan geçirilmiştir. 22 Şevval 1201- 9 Haziran 1787 tarihinde çalışmalara başlanmıştır. Elimizde bulunan 1787-1789 tarihli arşiv belgelerinden, onarımın bu tarihlerde sürdüğünü ve muhtemelen bu yıllarda bitirildiğini anlıyoruz.<sup>10</sup>Ayrıca bu dönemde saray

<sup>10</sup> BOA,C.Sry, No:3224. 1202-1787. Yapılan toprak tesviyesi işi hakkında.  
BOA, C.Sry, No: 1952.1202-1788 .Yapılan perde masrafları.  
BOA, C.Sry, No: 1953.1202-1788. Saraya Taksim'den getirilen su yun yolculuğuna yapılan tayin.  
BOA, C.Sry, No: 5627. 1202-1788 .Mutfak, Haseki Ağa Dairesi inşaatı için 3500 kuruşun ödenmesi.

bahçesinden bir bölüm ayrılarak tersanenin ihtiyaçları için Tersane'ye devredilmiştir. (T. Artan 1993: 486) (Resim 14) III. Selim döneminde (1789-1808) saltanatının ilk yıllarındaysa sarayda Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından bir onarım başlatıldığı bilinmektedir.<sup>11</sup> Belgelerin tarihlerinden anlaşıldığı üzere ve Aynalıkavak Kasrı'ndaki 1791-1792 tarihlendirmeye göre III.Selim dönemindeki bu onarımlar günümüze ulaşmış kasır için bir ipucu oluşturmaktadır. (Resim 18) III. Selim döneminde yapılan bu onarımlara karşılık Tersane Sarayı veya Aynalıkavak Sarayı'nın belirli aralıklarla yıktırıldığı bilinmektedir (Safvet Bey 1912: 40). 1786,1853,1860 ve 1922 tarihli haritalarda bu süreç izlenebilmektedir. (Resim 14-15-16-17)



**Resim 14:** 1786 Kauffer haritasında harem henüz yıkılmamış, sarayın bir bölümü okul olması için tahsis edilmiş.

T SMA, No: 4829.Ramazan 1203-Haziran 1789, Balıkhane Köşkü, Enderun Ağaları Dairesi,Kethüda Kadın Dairesi, harem-i hümayün, havuzu, Mabeyn selsebili, Kasrı Hümayün'un tamiri ve 692171 yekun 6428 kuruşun ödenmesi.

<sup>11</sup> BOA, C.Sry, No: 1020. 1203-1789.Taksim'den getirilen suyun yollarının değiştirilmesi hakkında.

T SMA No: 809. 1206-1791/92 Aynalıkavak Sarayı'nın tamirine dair.

BOA, C.Sry, No:886. 1206 –1792. Tamir edilecek Aynalıkavak Sarayı'nda bulunan buğdayların buradan çıkartılarak sarayın iki gün zarfında boşaltılmasına dair.

BOA, C.Sry , No: 8501. 1208-1793. Has Oda ile Balıkhane Köşkü arasında denizden doldurulan yerde çalışanlar.

BOA, HH, No: 4538. Aynalıkavak Sarayı inşaatı resimlerinin sunumu.

BOA, C.Bhr.I., No: 465. Saray'daki tersane yönündeki ahır ve odaların tamiri.



**Resim 15 :** 1853 Davies haritasında harem yazısı yok ve kıyıda küçük tersane yapıları sıralanmış.



**Resim 16 :** 1860 Josef Scheda haritasında kıyı tamamen tersane yapılarına teslim edilmiş.



**Resim 17 :** 1922 Societe Anonyme Ottomane haritasında saraydan kalan tek yapı Aynalıvâk Kasrı içerde kalmış.



**Resim 18:** Noel imzalı tarihi net olarak bilinmeyen Has Oda Kasrı'nı gösteren gravür. Saray yıkılmadan önce betimlendiğine göre XVIII. yüzyıl sonları olabilir. (Deniz Müzesi Arşivi'nden)

Bugünkü Aynalıkavak Kasrı'nın artık kıyı ile bağlantısı kalmamış, Haliç yönüne bir duvar çekilerek, duvarla kıyı arasında tersaneler kurulmuştur. 1805 yılında, saray yıkıldıktan hemen sonra Has Oda Köşkü'nün ve Namazgâh Köşkü'nün arasında kalan, Evliya Çelebi'nin istiridye çıkarıldığını söylediği koya "Valide Kızağı", "Taşkızak" ve "Ağaçkızak" adlarında kızaklar kurulmuştur. III. Selim'den sonra II. Mahmud (1808-1839) ve Abdülmecid (1839-1861) Tersane-i Amire'ye, Aynalıkavak Sarayı'na ve Okmeydanı'na oldukça sık gitmişlerdir. Yıkımlar ve yeni düzenlemelerle yerleşim alanı oldukça daralan Tersane Sarayı'nın ayakta kalan tek yapısı, dönemin padişahlarının çevreye olan ilgisi ile bağlantılı olarak çeşitli onarım ve bakımlarla günümüze ulaşabilmiştir.

Antoine Ignace Melling'in albümündeki gravürde, sarayın tüm yapılarını birarada görebiliyoruz. (Resim 19) Bu gravür sarayın tüm müstemilatını birarada gösteren ve son halini bize yansıtan tek görsel malzemedir.



**Resim 19:** Tersane Sarayı'nın yıkılmadan önceki durumunu gösteren Antoine Ignace Melling'in 1819'da yayınlanmış albümünde yer alan gravür. (Voyage Pittoresque de Constantinople et de Rives do Bosphore, Paris 1819, L17)

Melling, mimar kimliğini ressam yönüyle birleştirerek diğer resimlerin sanatçılarından farklılaşırken, bu yaptığı çalışmalara da yansımıştır. Oldukça geniş bir açıdan bakarak sarayın tüm birimlerini betimleyen Melling, sarayın son aldığı şekli ile, ne denli kompleks bir yapı olduğunu bize

göstermektedir. Haliç'in kuzeyinde uzun bir kıyı şeridine konumlanması, tersanenin gelişim ve değişimiyle de ilgili olması ve Haliç yaşantısının saray tarafından sanayileşmenin başlamasından önce nasıl yaşandığının anlatılabilmesi için bu yapının anlatımını detaylandırdım. Bu yapı, Haliç kuzey kıyılarında fetihle beraber yapılaşmanın başladığı ve uzun yıllar bölgeye yayılarak Haliç panoramasında hatırısayılır bir yeri olan, bulunduğu alanı tanımlayan bir sahilsaray topluluğu olmuştur.

**Kasımpaşa** semti; Haliç'in kuzeydoğu kıyısında, sahilde Atatürk Köprüsü'nün kuzeyinden ve Haliç Tersanesi havuzlarından başlayarak Hasköy'e kadar uzanmaktadır. Kuzeydoğu'da karaya doğru Dolapdere sirtlarına kadar tırmanır. Beyoğlu sınırları içinde bulunan semt, güneydoğuda Azapkapı, doğuda Şişhane, Tepebaşı, Ömer Hayyam; kuzeyde Hacı Hüsrev; kuzeybatıda Piyale Paşa, Okmeydanı, Aynalıkavak semt ve mahalleleriyle çevrilmiştir. (Resim 2-8) Günümüzde Cami-i Kebir, Kadı Mehmed Efendi, Sururi Mehmed Efendi, Yahya Kahya, Fetih-tepe, Küçük Piyale, Piyale Paşa, Bedrettin, Çatma Mescit, Hacı Hüsrev, Kulaksız ve Kaptan Paşa mahallerinden oluşmaktadır.

Byzantionlu Dionysius'un açıklamalarına göre; Kasımpaşa'nın M.S. II. yüzyılda Krenides (Çeşmeler) diye adlandırılan bölgenin Bizans döneminde Pegai (Kaynaklar) olarak bilinen bölge olması muhtemeldir. Denizden içeriye derin bir biçimde giren Aktis koyuna Keison (Neison ya da Peison) adı verilen bir akarsu dökülmekteydi. (B.Dionysios 2010:49) Keison, Piyale Paşa Bulvarı'nın uzandığı vadiden akarak bugün yerleşim bölgesi haline geldiği için üzerinden geçen cadde nedeniyle görülemeyen Kasımpaşa Deresi olarak anılmıştır. (Resim 3) Bölgenin sulak, derelerle çevrili bir yer olduğu düşüncesi, daha sonraki kaynaklarda "Pegai Psih-ra Hidata (Soğuk Sular)" olarak da adlandırılmasıyla doğrulanmaktadır (Anonim "Kasımpaşa" 1994: 480). Sadi Abaç, Kasımpaşa Deresinin asıl isminin Kozluca Deresi olduğunu söyleyerek bu derenin zamanında oldukça temiz, altının mermer döşeli ve epey içerilere kadar kayıklarla ulaşılabilirdiğini belirtir.(1935:6) Bu dere Tersane içinden Haliç'e dökülmektedir. Kasımpaşa Deresi'nin şiddetli yağışlarda taşarak çevredeki yerleşmelere zarar vermesi üzerine XVIII.yüzyılın ikinci yarısından itibaren halk yoğun olarak şikayet etmeye başlamıştır. Tatavla bölgesi ve çevredeki vakıfların



derenin suyunu kirletmeleriyle ilgili kararlar alınmış, sellerin verdiği zararın da önlenmesi için Tersane-i Âmire'den yardım istenmiştir. Çıkan salgın hastalıklar, taşkınlar ve kirlilik XIX.yüzyılda yoğun ıslah projelerini gündeme getirmiş zamanla da derenin üzeri örtülmüştür. (E.Soyer 2008: 76-82)

Evliya Çelebi Kasımpaşa'nın; Ayolanka adıyla meşhur, bakımlı bir manastırlık alan olduğunu fetihten sonra Müslüman mezarlığına dönüştürüldüğünü yazar. Fakat bu Tersane arkasındaki alanın fetihten önce de İstanbul'un Arap ve II. Beyazid dönemi kuşatmalarında mezarlık olarak kullanıldığının kufi kitabeli taşlardan ötürü kesin olduğunu belirtir. Fatih Sultan Mehmed'in tersane, kaptan paşa divanhanesi ve bir cami yaptırarak burayı mamur hale getirme sebebi olarak da bunu gösterir. Fatih döneminde öncelikle Kasımpaşa vadisindeki iskânın hızlandığı görülmektedir. Gerek kıyı kesiminde kurulan tersane gerekse Okmeydanı'nda yapılan düzenleme çalışmaları bağ ve bostanlarla kaplı Kasımpaşa vadisinin hızla yerleşime açılmasına yol açar. Günümüz Bahariye Caddesi'nin kuzeyinde yer alan Tahta Kadı Caddesi üzerindeki Taht Kadısı Mehmed Efendi Mescidi bu bölgedeki Müslüman yerleşmesinin ilk çekirdeğini oluşturmaktadır. Kısa bir süre sonra Tepebaşı yamaçlarına doğru, Piri Paşa Deresi'nin güneyinde, daha sonraları Aynalıçeşme adını alacak semtin civarında ikinci bir mahalle Sarı Lûtfi Mescidi mahallesi teşekkül edecektir (E. H. Ayverdi 1958: 54), Yine bu tarihlerde Hasköy'e doğru kıyıda, tersanede çalışanların ibadeti için Handan Ağa Mescidi inşa edilecektir.

Semtin asıl gelişmesi ise; I. Süleyman döneminde gerçekleşecek "İstanbul şehri insan denizi omuz omuza sökmez olunca" vezir Kasım Paşa'yı, Piyale Paşa, Ferhad Paşa ve Ayas Paşa'yı fermanla görevlendirip Kasımpaşa'nın imar edilmesini emrederecektir. Evliya'nın "...nice bin evler, hayır eserleri yaparak mamur hale getirdiler" dediği Kasımpaşa'da "...10.085 bahçeli kat kat evler olduğunu" Merhum Koca Piyale Paşa' da "...kendi malı 12.000 tutsağa sahip olduğundan Kasımpaşa'nın tâ arka taraflarında bir cami, medrese ve tekke yaptırmış" olduğundan bahsedilir. Evliya semtle ilgili şu detayları da aktarır: (Evliyâ Çelebi 2008: 377-378)

"...Yedi dağın dere tepesi üzere hala IV. Murad Han tahririne (yazımına) göre Kasımpaşa 11.060 hanedir. Süleyman Han çağında her mahalle

camii, mescitleri ve tersane gözlerinde, her dükkanda ve her hane kapısı önünde birer kandil yanardı. Bu şekilde imar olmuş bezeli şehirde (---) adet Müslüman, 10 Rum keferesi ve 1 Ermeni mahallesi var ancak Yahudi yoktur, dükkanlarda oturup giderler. Bu şehrin dört tarafında kale yoktur ancak kaleden daha sağlam ve korumalıdır. Bu şehir iskeleden Piyale Paşa Mahallesi'ne kadar (---) adımdır. Okmeydanı'ndan Galata sınırında dört yol ağzına kadar 9.000 adım yerdir.”

XV. yüzyılda başlayan XVI. yüzyılda büyüyen tersaneyle birlikte Kasımpaşa bölgede ve Haliç'te askeri ve sanayi işlevi yüklenmiş, ilerleyen yüzyıllarda bu neredeyse tüm Haliç kuzey kıyılarına yayılarak bölgeyi tanımlar hale gelmiştir. Eski harita, resim ve gravürlerde buradaki tersane gözleri belirgin bir şekilde gösterilmişler, Kaptan-ı deryâ Divanhânesi de betimlemelerde yer almıştır. Seyahatnamelerde de Haliç ile ilgili anlatımlarda yine öne çıkan detaylandırılan belirleyici unsurlar olarak görülmektedirler. (Resim 20-21-22-23) Fâtih Sultan Mehmed'in çekirdeğini oluşturduğu Galata Tersanesi'ne II. Bayezid'in birkaç ilâvesi dışında asıl şekil veren sultan I. Selim (Yavuz)'dur (İ.Bostan 2012: 513).<sup>12</sup> I. Selim döneminde Câfer Paşa tarafından genişletilmeye başlanan Kasımpaşa Tersanesi, I. Süleyman (Kanûnî) zamanında kaptan-ı deryâlık makamının kurulması ile burada iyice yerleşmiş ve semte de adını veren Güzelce Kasım Paşa Tersanesi Türk donanmasının inşa ve ikmal merkezi olmuştur.

<sup>12</sup> Venedik'in İstanbul balyosu Nicolò Giustinian'ın 30 Haziran 1513 tarihli raporuna göre tahta çıkışının ertesi yılı I. Selim (Yavuz), Gelibolu ve İstanbul'da her biri 100 gözlü 200 kadirge kapasiteli büyük tersanelerin yapılması için emir verdi. 200.000 duka altın tahsis edilen bu tersane gözlerinin inşaatı, 1513-1514 yılı kış mevsiminde Galata surlarının batısındaki koyda eski Ceneviz Tersanesi'nin olduğu yerde başlamıştır. Buradaki yamaçta bulunan mezarlar nakledilip açılan alan tersane yapımına tahsis edilmiştir. 1513 sonbaharında ilk dört gözü tamamlanan tersanenin yapımı Gelibolu sancak beyi İskender Bey tarafından sürdürülmüş; 1514 baharında bir ayda elli ve yaz sonuna kadar 100 tersane gözü bitirilmiştir.



**Şekil 20:** Hasköy-Azapkapı arasında tersanenin yayılımını gösteren uydu fotoğrafı.(google.earth)



**Resim 21-** Ressamı Heinrich Hendiofski adında bir Polonyalı olduğu sanılan, 1580-1590 yıllarına tarihlendirilen Viyana Nationalbibliothek'te Codex 8626 nolu yazmada Galata bölgesinden detayla Haliç kuzey kıyıları ve detayı (M. And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam*, İstanbul 1993).



Şekil 22: II. Abdülhamid Albümü, Ali Rıza Bey.1880-1893, Yavuz Selim Camii'nden Hasköy-Kasımpaşa arasında Tersane gözleri ve arka plan da Okmeydanı, Amerikan Kongre Kütüphanesi Washington, D.C.

<http://www.loc.gov/pictures/collection/ahii/item/2003652927/?si-d=7cbddeb970b43ad7a7f4384fd0451505>



Şekil 23: Solda büyük maçuna, Tersane Gözleri ve Çorlulu Ali Paşa Camii . Burcu Alarслан Uludaş 2008.

Antoine Ignace Melling'in 1819 tarihli Tersane-i Amire gravürü (Resim 24), detaylı bir anlatımla Azapkapı'dan Haliç kıyılarının kuzeyine doğru döneminin yapılanmasını doğru bir şekilde resmeder. Divanhane, yukarısında Kaptan Paşa Köşkü, ambarlar, keresteciler ve genel olarak

Kasımpaşa'ya bakış. Divanhane tersanenin kurulduğu günden itibaren, özellikle Kanuni dönemi ve sonrasında çeşitli şekiller almış ve defalarca yeniden inşa edilmiştir. Her defasında büyütülmüş yapısal olarak da farklılıklar denemiştir. III. Ahmed ve II. Mahmud dönemlerinde yenilenmiştir. Batı üslûbundaki bu gösterişli bina, günümüzde Kuzey Deniz Saha Komutanlığı makamı olarak denizcilere hizmete devam etmektedir. Bu gravürde 1800'lü yıllarda genişletilen ikinci divanhane görülmektedir. II. Mahmud döneminde bir kısım yıkılarak üçüncü divanhane inşa edilecektir. Bu süreçten önceki en detaylı ikinci divanhane betimlemesi bu gravürdedir. Kadırgaların başladığı sol taraftaki binalardan itibaren Kaptan Paşa arz odası, sağa doğru çeşitli daireler kıyıya sıralanmış ve iki katlı bir daire ile sonlanmaktadır. Yukarısında bugün Bahriye Merkez Hastanesi'nin yerinde olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın yaptırdığı Kaptan Köşkü ve altında yokuş boyu sıralanan kaptan konakları II. Abdülhamid döneminde yıkılmışlardır.



Şekil 24: Antoine Ignace Melling'in 1819'da yayınlanmış albümünde yer alan gravürde Tersane. (Voyage Pittoresque de Constantinople et de Rives do Bosphore, Paris 1819, L17.

Buradaki deniz tesislerinin gelişmesinde, XVIII. yüzyıl sonlarında III. Selim döneminde kâgır olarak Havz-ı Atîk denilen havuzun yapılması önemli bir rol oynar. Daha sonra buna 1825-1826'da ikinci havuz, 1856-1857 ve 1869-1870 yılları arasında da üçüncü havuz eklenmiştir. (S.Eyice 1997: 268) (Resim 25)



**Şekil 25:** 1875 tarihli Guillaume Bergen'in Beyazıt Serasker Kulesi'nden çekilmiş İstanbul Panoraması. Haliç Köprüsü yeni Bahriye Divanhane



**Resim 26:** 1875 tarihli Bergen'in fotoğrafında görülen Divanhane ve hastaneye daha yakın açıdan çekilmiş bir hava fotoğrafında Kasımpaşa. <https://sehirplanlama.ibb.istanbul/beyoglu-arsivi-fotograflar/2007>

XIX. yüzyıla kadar Haliç'teki sanayi işlevi, Karaağaç'taki küçük bir tersane ile birlikte, Kasımpaşa koyunu kaplayan bir alanla sınırlıydı. Tersane ile ilgili imalathaneler Galata kıyılarında da, Kürkçü Kapısı'na kadar yayılmıştır. Tersane çevresinde gelişen Kasımpaşa yerleşmesi, genellikle tersane için çalışan esnafın ve askerlerin oturduğu bir semtti.(Resim 25) Bu sebeple burada Rum, Ermeni, Çingene mahalleleri de bulunmaktaydı. XVI. yüzyılda kaptanpaşaların, ulemanın da ikamet ettiği bölge, XVIII. yüzyıldan itibaren, kente göç edenlerin yerleştiği bir yer olmuştur. (Resim 26) Philippe Ferdinand Baron de Gudenus'un 1739-40 tarihleri arasındaki panoramik İstanbul çiziminde detayda sol başta ikinci divanhane ve mescidi, arkasında kadirga gözleri görülmektedir.Kıyıda yan yana dizilmiş

kadırgalar, koyun ucundan başlayarak yukarı doğru ilerleyen sık ağaçlıklı Kasımpaşa Mezarlığı ve arada kalan geriye doğru yayılan mescit ve hananeleriyle Kasımpaşa mahalleri görülmektedir. (Resim 27)



Şekil 27: Gudenus'un İstanbul panoramasından Tersane ve Kasımpaşa detayı. [http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/Philipp\\_Ferdinand\\_von\\_Gudenus\\_Panorama\\_of\\_Constantinople.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/Philipp_Ferdinand_von_Gudenus_Panorama_of_Constantinople.jpg)

Kasımpaşa'nın iç kesimlerinde, Piyale Paşa Külliyesi etrafında yaptırılan su kanalının sonradan kullanılmaması, burada ilk planlandığı gibi "mamur" bir semtin gelişmediğini göstermektedir. Çünkü donanmanın yeni ihtiyaçları arttıkça, bir yandan tersane ile ilgili yapılar genişlemekte, diğer yandan tersane, yan imalatları ile birlikte bölgeye alt gelir grubuna ait bir nüfusu çekmekteydi. XIX. yüzyılın ortalarına kadar zengin bir semt olan Kasımpaşa, 1821 yangınından sonra eski görkemine kavuşamamıştır. Özellikle Haliç'in kuzey rüzgarlarını alması, XIX. yüzyıl sonrasında tersane imalathanelerinin artması ve yerleşim alanlarına yayılması, gemilerin ziftlenmesi işlemleri yaz aylarında bu alanı riskli kılmış, büyük yangınların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Yangınlar kadar salgın hastalıklar da nüfusu, semt yapısını etkileyecek sonuçları doğurması açısından önemlidir. Özellikle tersane gibi kalabalık ve dışarıdan gelecek risklere açık bir alandan yayılan hastalıklar önce Kasımpaşa'ya, komşu semtlere Galata ve diğer bölgelere hızlıca yayılabiliyordu. Ayrıca sanayileşmeyle birlikte semtlerde bulunan dere yataklarının açık hastalık riski barındırmaları, ıslah çalışmaları özellikle Kasımpaşa ve Haliç genelinde önemli bir konu olmuştur. Bundan sonra bahriyeye mensup orta sınıf kişilerin, esnafın oturduğu semt olmuş, giderek yoksullaşmıştır. Edmondo De Amicis, 1874 yılı İstanbul'unu anlatırken Kasımpaşa'dan cami ve tekkesi bol, bağlık bahçelik bü-

yük bir Müslüman Mahallesi olarak bahsetmektedir (E. Amicis 1993:70). Kasımpaşa'da da XIX. yüzyıl içinde değişimler görülmüştür. Yerleşim iç kesimlere, Okmeydanı'da doğru yayılmış, buraya göçmenler yerleşmiştir.

Tersâne-i Âmire 1913'te bölünerek Taşkızak Tersanesi donanmaya, Camialtı ve Haliç tersaneleri İnşâât-ı Bahriyye Şirket-i Osmâniyye'sine devredildi. I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile Tersane'de gemi inşa faaliyetleri tamamen durdu. Nihayet 1925'te yapılan yeni bir düzenlemeyle Taşkızak Tersanesi Deniz Kuvvetleri'ne, Camialtı ve Haliç tersaneleri Türkiye Seyrisefâin İdaresi'ne devredilmiştir.

Günümüzde Tersane-i Amire; Haliç Tersaneleri olarak isimlendirilmektedir. Haliç Tersaneleri Atatürk Köprüsünden Hasköy'e doğru sırayla Haliç Tersanesi, Camialtı ve Taşkızak Tersaneleri olarak üç ayrı isimle bilinmektedir. Camialtı ve Taşkızak Tersaneleri 2014 yılının Ekim ayında boşaltılmış Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015 yılının Mart ayında 250 dönümlük araziyi, "özel proje alanı" ilan etmiştir. 2013 yılında imzalanan anlaşmalarla önceki adı Haliç Port şimdi de Tersane İstanbul projesi kapsamında Taşkızak ve Camialtı tersanelerinin eski yapılarının ve ekipmanın korunarak, yeni inşa edilen binalarla tarihi bölgeye dört otel, iki adet yat limanı, bir şehir hatları iskelesi, üç müze (Kadın Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi ve Türk İslam Eserleri Müzesi), ticari mekanlar, rezidanslar, sosyal yaşama alanları ve 5700 araç kapasiteli bir otopark eklenmesi planlanmaktadır. Haliç Tersanesi dediğimiz, Atatürk Köprüsü'nün hemen yanındaki alanda yer alan, iki tane büyük kızağın, üç tane kuru havuzun, XVIII. yüzyıldan günümüze kadar süren gemi bakım, onarım, üretim faaliyetlerinin yapıldığı kısım halen İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Şehir Hatları İşletmeleri Genel Müdürlüğü denetiminde gemi bakım onarım faaliyetleri devam etmektedir. (Resim 28)





Şekil 28 a,b,c: Tersane kuru havuzlar, fabrika ve ambarlar. <https://sehirlanlama.ibb.istanbul/beyoglu-arsivi-fotograflar/> 2007

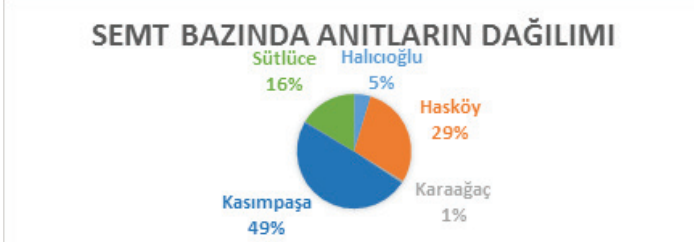
Haliç kuzey kıyıları; Bizanstan beri kırlık arazisi, verimli alanları ve suyla ilişkisi nedeniyle de sayfiye alanı olarak kullanılmış ve XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Kasımpaşa semtine kadar olan mevkilerinde bu özelliğini sürdürmüştür. Bölgenin gelişmesinde topografik yapısı da etkili olmuş, yükseltisi fazla olan Sütlüce'ye kadar olan sahillerde bulunan bahçeler, yalılar yeni yaşam tarzına dahil olmuş, Tersaneden dolayı kuzey kıyıda daha fazla ilerleyememiştir. Bu bölge mesireleri, bahçeleri, dinsel merkezleri rekreasyon alanları ile İstanbul'un önemli merkezlerinden olmuştur. Haliç kuzey kıyıları XVIII. yüzyıl sonuna kadar sultanların ve halkın ziyaret ettiği, münzevi hayat yaşayanların, azınlıkların, aynı zamanda göçmenlerin ve alt gelir grubunun da bulunduğu bir bölge olarak tanımlanabilir.

Haliç'in kuzey kıyıları İstanbullular için yeni bir yaşam alanı sağlamasına karşılık, ticaret merkezler ve sivil deniz taşımacılığı Haliç'in güney kıyısında gelişmiştir. XVIII. yüzyılda Haliç silüetindeki odak yapılar kuzey kıyıya doğru kaymıştır. O zamana kadar tepe noktalarında yer alan anıtsal

odaklar, sayfiye işlevinin önem kazanmasıyla beraber kıyılarda belirmiştir. Bu döneme damgasını vuran yapılar cami ve külliyeler değil, sahilsaraylar ve yalılardır. Tersane Sarayı XIX. yüzyılın başına kadar bu kıyuyu sembolize eden en önemli yapı olarak yansır. Yüzyılın sonlarına doğru ise; Haliç'in kuzey kıyılarında yer alan büyük kışla yapıları, askeri reformların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Donanma odağında başlayan ve daha sonra başka alanlarda da gelişen sanayileşme, fabrikalaşma tüm Haliç kıyılarına buradan yayılmıştır. Haliç'in kuzey kıyısındaki gayrimüslim bölgeleri aynı yerlerinde kalmış, fakat bir gelişme göstermemiştir. Hasköy'de kışlalar etrafında askeri bölge oluşmuş, Tersane semti olan Kasımpaşa'da tersane çalışanları ve düşük gelir grubu kalmıştır. Bu bölge, göçlerle iç kesimlere doğru yayılmıştır. XIX. yüzyılda yapılan imar faaliyetlerinde ve kentsel hizmetlerde Galata-Pera ve sur içi bölgelerine ağırlık verilmesi, Haliç'in kuzey semtlerini bakımsız bölgeler haline getirmiştir.

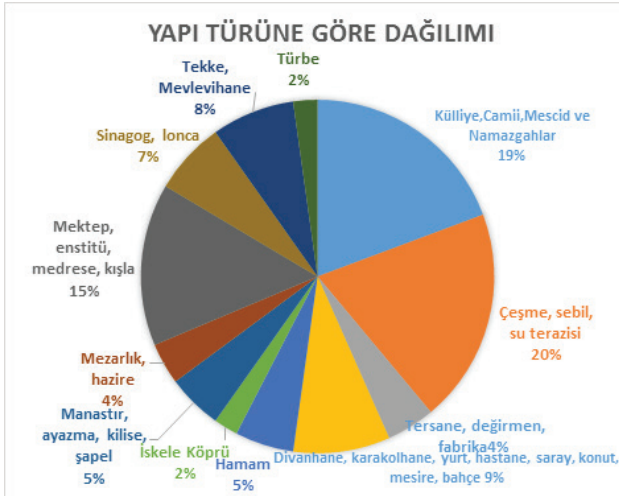
Bu bölgede listelenebilen anıtların<sup>13</sup> yüzdelik dağılımlarına baktığımızda Kasımpaşa'nın büyük bir dilimi kapladığını görürüz. (Resim 29) Sütlüce'nin topografik olarak yayılmaya çok müsaade etmeyen coğrafyasının yanı sıra, bu özelliğinden ötürü hem miri hem de dini yapıların dinlenme ve ibadete yönelik münzevi katkısı sebebiyle imar ve iskan süreci çok çeşitlilik içermemektedir. Halıcıoğlu, Piri Paşa ve merkez olarak Hasköy azınlıkların çeşitliliği nedeniyle hem bahçelik alanları hem de çok kültürlülüğün katkısıyla buna bağlı gelişim göstermiştir. Tersane Sarayı ve Hasbahçenin de bölgede hatırı sayılır bir alanı kaplamasından ötürü de dışarıdan bir katkıyla ve yapı çeşitliliğiyle XIX. yüzyıl başına kadar hareketlilik göstermesi mümkün olmamıştır. Kasımpaşa ise; tersane nin varlığı ve sarayın teşvikiyle XVI. yüzyıldan itibaren bulunduğu coğrafi ortamında müsaade ettiği şekilde Piyale Paşa ve Tepebaşı'na kadar yayılım göstermiştir.

<sup>13</sup> Mevcut olan ve olmayan, kaynaklarda tespit edilebilen 317 adet tarihi yapı, türlerine göre listelenmiştir. Detaylı yapı listeleri ve dağılımları için bkz. Burcu Alarşlan Uludaş (2022) Doktora Tezi, Haliç'in Sütlüce-Azapkapı Arasındaki Kuzey Kıyı Yerleşim Bölgelerinin Tarihsel Gelişimi" M.S.G.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.



**Resim 29:** Haliç kuzey kıyılarında yapıların semtlere göre yüzdelik dağılımı

Haliç kuzey kıyı semtlerinde inşa olunmuş yapıların türlerin çeşitliliğine baktığımızda fetihten itibaren dini yapılar toplam %45'lik bir oranda öne çıkmaktadır. Bunun %19'u cami, mescid, %7'si sinagog, %5'i kilise ve ayazma, %7'si tekke, %4 mezarlıktır. İbadet mekanlarının ardından sayılarından ötürü %20 yüzdelik dilimi çeşmeler oluşturmaktadır. Ardından %15 oranıyla eğitim yapıları gelmektedir. Kamu yapıları, saray ve bahçeler %9, hamamlar %5, iskeleler ise %2'lik bir oranla dağılım göstermektedir. Yapı türlerinin dağılımına baktığımızda bir mahallenin ötesinde küçük bir şehrin varlığını izlerini görürüz. Tersanenin adet olarak bir kategorinin parçası olarak listelense de kapladığı alan ve büyümesi açısından bölgeyi ve daha sonra tüm Haliç kuzey kıyıları modere ettiğini söyleyebiliriz. (Resim 30)



**Resim 30:** Haliç kuzey kıyı semtlerinde inşa olunmuş yapıların türlerine göre yüzdelik dağılımı

XIV. ve XVII. yüzyıllar arasında inşa edilen yapıların yoğun bir biçimde XVIII. yüzyıldan itibaren onarım, eklerle yenileme daha geç dönemlerde de yeniden inşaları söz konusu olmuş, pek çok yapı günümüze özgün kimliğini yitirerek ulaşmıştır. Halen ibadete açık olan pek çok yapı, isimleri dışında tarihi kimlikleri ve dokularından uzaklaşmış durumdadırlar. Bu süreçte özellikle Kasımpaşa bölgesinde, XIX. yüzyılda başlayan ve XX.yüzyılda artarak devam eden sanayileşme, bunun sonucu olarak çarpık ve hızlı büyüyen gecekondulaşma, bilinç ve yaşam düzeyinin getirdiği sonuçlar olarak tarihi kimliğin kaybını da beraberinde getirmiştir.

İhtiyaçlar, mevcut yapı stoğunun değerlendirilmesi son iki yüzyılda daha fazla yeni yapı inşasını gerekli kılmamış olmalıdır. Ayrıca çıkan büyük yangınlar, depremler, varolanın yenilenmesi süreçleri yeniden inşanın yerini almış olabilir. Özellikle XVIII. yüzyılda Kasımpaşa ve çevresinde cami, mescit inşası yerini yoğun bir şekilde çeşme yapımına bırakmıştır. XVIII. yüzyıla kadar kimliğini ve yapısını oturtan mahalleler donatılmıştır.

Ayrıca III. Selim dönemiyle başlayan II. Mahmud dönemiyle devam eden reform hareketleri askeri, eğitim ve sanayileşme yönünde hız kazanmış; Hasköy ve Kasımpaşa’da inşa edilen modern yapı türlerinde de kışla, cami, mektepler anıtsal yapılarıyla semtlerin genel görüntülerinde etkin hale gelmişlerdir.

III. Selim döneminden itibaren Haliç’in kuzey kıyıları sadece sayfiye ve sanayi alanları için önemli olmaktan çıkmış, aynı zamanda eğitim ve askeri anlamda da modernleşmenin gereklerini yerine getiren bir merkez olmaya başlamıştır. III. Selim’in orduyu yenileştirme gayretleriyle birlikte bazı sanayi tesislerinin kurulması yolundaki istekleri Tersane Sahilsarayının yok edilmesine ve burada birçok yeni yapının inşasına yol açmıştır. 1792’de böylece Hasköy’de büyük bir humbaracılar ve lâğımıcılar kışlasından başka bugünkü Teknik Üniversite’nin başlangıcını teşkil eden Mühendis-hâne-i Berrî-i Hümâyün binasının yapılmasına girildiği gibi demirhâne, kalhâne (eritme fırını), dökümhâne inşa edilmiş, sonraları II. Mahmud bunlara ambarlar da eklemiştir. (S. Eyice 1997: 268).

Haliçte 1950-1970 yılları arasında Haliç kıyı ve çevresindeki sanayileşme çevresinde artan göç sonrası hızlı gecekondulaşma, atölyelerle çevrelenmiş bu alanlardaki büyümeler ve imarlı arsalar üzerinde apartman-

laşma süreci özellikle Haliç kuzey kıyı semtlerini de oldukça etkilemiştir. Boğaz Köprüsü'nün yapılmasının ardında üçüncü Haliç köprü inşaatı Halıcıoğlu, Hasköy ve Sütlüce bütünlüğünü bozmuş pek çok arazi ve yapı bu süreçte zarara uğramıştır. XIX.yüzyıl sonrasında sanayileşmeyle de orantılı olarak daha da artan salgın, yangınlar bu semtlerde oturan başta gayri müslimler sonra da varlıklı müslümanların başka yeni gelişen semtlere göç etmeleri ardından sessizleşmiştir. Özellikle Hasköy'ün sosyal, kültürel ve tarihi dokusu bu süreçten oldukça etkilenmiştir.

1990'lardan itibaren hız kazanan Haliç'in temizlenmesi ve çevresinin ıslahı, özellikle kıyı bölge ve semtlerde temizlik ve düzenlemelere gidilmesine neden olmuş, bazı imalathaneler, bazı atıl yapılar kaldırılarak park ve bahçe düzenlemeleri yapılmaya başlanmıştır.

Fatih dönemiyle ön plana çıkan tarihi geçmişine rağmen, yapı stoğundaki yüzyıl ve eser çeşitliliğinin ifade ettiği kimlik, bölgenin bir sanayi merkezine dönüşmeye başlamasıyla unutulmaya başlanmıştır. Haliç kıyılarında yer alan endüstriyel miras alanları olan sanayi yapıları; müze, kültür merkezleri ve üniversite kampüs alanlarına dönüştürülerek işlevlendirilmeye çalışılmaktadır.Sütlüce Mezbahası'nın Kongre Merkezine dönüşmesi, Lengerhane ve Hasköy Tersanesi'nin müze olarak işlevlendirilmesi, şimdi Taşkızak ve Camialtı Tersanelerinin Tersane İstanbul projesiyle gündemde olması Haliç için başka bir dönemin başladığını işaret etmektedir. 2001 yılında şehrin yeni sanayi bölgelerine taşınan, tarihi Taşkızak ve Camialtı Tersanelerindeki kızaklar ve binaların bulunduğu alanda koruma altına alınmışlardı. Yeni inşa edilecek binalarla bu altı yüz yıllık tarihi bölgeye dört otel, iki yat limanı, bir şehir hatları iskelesi, üç müze, ticari mekanlar, rezidanslar, sosyal yaşam alanları ve yüksek kapasiteli otoparklar eklenmesi planlanmaktadır. (Resim 31-32-33-34-35)



**Resim 31:** Tersane İstanbul projesinin yapıldığı Hasköy Valide Kızağı kıyılarına Yavuz Selim Camii yönünden bakış. II. Abdülhamid Albümü'nden



**Resim 32:** Camialtı ve Taşkızak Tersanelerinin bulunduğu alan



**Resim 33:** Tersane İstanbul projesi yerleşim planı. <https://www.tersaneistanbul.com.tr/tr>



**Resim 34** : Gösteri merkezi olarak kullanılması planlanan Valide Kızağı'nın yeni projesi <https://www.theplan.it/award-2019-mixeduse/ter-sane-istanbul-halic-shipyards-1>



**Resim 35**: II. Abdülhamid Albümü'nden Valide Kızağı

Haliç kuzey kıyılarında XIX.yüzyılda tersane için depo, atölye ve fabrikalarla Sütluçe'ye kadar yayılan, Hasköy ve Azapkapı arasındaki kıyılarda uzanan tarihi Tersane-i Amire yaklaşık 500 yıl Osmanlı donanmasının, sanayisinin, askeri ve eğitim tarihinin merkezi olmuştur. Camialtı, Taşkızak ve Haliç Tersanesi olarak üç bölüme ayrılmış gözüke de Osmanlı donanmasının merkezi Tersane-i Amire bu tersanelerinin bütününe ifade etmektedir. Tersanenin tarihi kapsamındaki bütünlüğünün ve çevresi ile ilişkisinin bozulmadan önemini hatırlatacak; bölge halkının sosyolojik ve ekonomik olarak iyileştirilmesinin sağlanacağı kamu yararının gözetileceği projelerin kent adına sürdürülebilir olması da beklenmelidir. Deniz ulaşımının herkes tarafından ve etkin kullanılabilmesi için çözümlerin üretilmesi, karayolu ulaşımının yeniden ele alınması; kamu yararını gözeterek bölgenin coğrafi ve tarihi geçmişini hatırlatarak, buna uygun restorasyon ve dönüşüm projelerinin tasarlanması; çevre bütünlüğü, endüstriyel mirasın aslına hatırlatacak (örneğin bir Tersane Müzesi) projelerle geleceğe aktarılması, bölge halkına istihdam sağlayacak iş alanlarını projelerde yer alması kent belleğinde bölgenin yabancılaşmadan cazip hale gelmesi önemli noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür ve tarih katmanlarının ürünü olan yüzlerce yapı bu bölgenin geçmişi hakkında veriler sunmaktadır.

Haliç kuzey kıyı şeridi ve çevresinde gerçekleşen ya da gerçekleştirilecek olan dönüşüm ve işlevlendirme projelerinde doğru müdahalelerin ve değerlendirmelerin yapılabilmesi için bölgenin fiziki-sosyal yapısının tarihsel gelişim süreci içinde ele alınması, doğru projelerin hayata geçirilmesiyle bölgenin hakettiği tarihi değeri kazanabilmesini umud ediyoruz.



## KAYNAKÇA

ABAÇ, Sadi (1935), **Kasımpaşa Tarihçesi**, İstanbul: Kasımpaşa Merkez Ocağı.

AMICIS, Edmondo de (1993), İstanbul, Çev. Beynun Akyavaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ANONİM (1994), “Kasımpaşa” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV: 480-482, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

ARIK, Durmuş, (2015) “İstanbul’da Karayları”, **Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi**, C.5, s.172-174.

ARTAN Tülay (1993), “Aynalıkavak Kasrı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV, 485-486.

ARTAN Tülay, (1994), “Karaağaç Sarayı” C.IV, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, s.439-440.

AYVANSARAYİ HÜSEYİN EFENDİ, (2001) **Hadikatü’l Cevâmî, İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar**; Haz.Ahmed Nezh Galitekin İstanbul, İşaret Yayınları.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1958), **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleri, Şhrin İskanı ve Nüfusu**, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.

BOSTAN İdris, (2012) “Tersane-i Amire” **TDV. İslan Ansiklopedisi**, C.40, s.514.

BYZANTIOS, Dionysios (2010), **Boğaziçi’nde Bir Gezinti**, Çev.:Mehmet Fatih Yavuz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

CEZAR, Mustafa (1998) “Osmanlılarda XVIII. Yüzyıl Kültür ve Sanat Ortamı”, **XVIII. Yüzyılda Osmanlıda Kültür Ortamı (20-21 Mart 1997 Sempozyum Bildirileri)**, İstanbul: Sanat Tarihi Derneği Yayınları, s. 43-64.

ÇELEBİZADE ASIM (1282), **Tarihi İsmail Asım Efendi eş-Şebir bi-Küçük Çelebizâde**, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

ERDOĞAN Muzaffer, (1958)“Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, **Vakıflar Dergisi**, IV, s.149-182.

ERGİN, Osman Nuri (2003), **İstanbul Şehri Rehberi**, İstanbul 1934, tıpkı basım.

EVLİYÂ ÇELEBİ; (2008) **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, C.1 1.Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY. İstanbul.

EYİCE, Semavi (1997) “Haliç”, **TDV- İslâm Ansiklopedisi**, XV: 264-280, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı.

GYLLIUS, Petrus (1997), *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, Çev: Erendiz Özbayoğlu, İstanbul: Eren Yayıncılık.

GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk (2005), **Tarihte Hasköy**, İstanbul: Sinpaş Kültür Yayınları.

GÜLERYÜZ, Naim, (1994), “Yahudiler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV., s.403-408.

HOVHANNESYAN, Sarkis Sarraf (2008), **Payitaht İstanbul'un Tarihiçesi**, Çev. Elmon Hançer, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KARA, H.Fahrünnisa ENSARİ (1994), “Sütlüce”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.VII, 117-119, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

KAYRA Cahit - ÜYEPAZARI, Erol (1992) **II.Mahmud'un İstanbul'u Bostancıbaşı Sicilleri**, İstanbul, İBB Yayınları.

KOÇU, Reşad Ekrem, (1958), “Bostancıbaşı Sicilleri”, İstanbul Enstitüsü Mecmuası, **IV** s.39-90.

NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ (2007), **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, C.I Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÖZTÜRK, Necdet-YILDIZ, Murat (2013), İmparatorluk Tarihinin Kalemler Muhafızları Osmanlı Tarihçileri- Ahmedî'den Ahmed Refik'e, İstanbul, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

SVASTİCS, Okşan (2011) **Yahudilerin İstanbul'u**, İstanbul, Boyut Yayınları.

SOYER, Emel (2008), “XVIII. ve XIX. yüzyılda İstanbul Kasımpaşa Dersi Islah Çalışmaları”, **Toplumsal Tarih**, 169 (Ocak): 76-82.

SAFVET BEY (1912) **Bahriye Tarihimizden Filasalar**, İstanbul.

ŞİŞMAN Simon, (1971) “İstanbul Karayları” **Türk Kültürü**, C.10. S.110, s.90-98.

ULUDAŞ, Burcu Alarşlan (2007); “Osmanlı İmparatorluğu’da Sahilsaray Kullanımında Tersane Sarayı Örnekleme”, “**Türkler ve Deniz**” II. Uluslararası Tarih Sempozyumu.